

Theodor Dieter

OD KONFLIKTA DO SKUPNOSTI

Zahvaljujem se za povabilo, da bi vam spregovoril o dokumentu *Od konflikta do skupnosti*. Veselim se, da sem lahko pri vas! Dopustite mi, da začnem z osebnim spominom. Kot mlad duhovnik sem delal v cerkveni ustanovi v Bad Urachu, majhnem mestu na jugu Nemčije. Tja so sem in tja prihajali profesorji iz Slovenije. Takrat, v letu 1980, je Jugoslavija obstajala še kot država. Marksistični profesorji, ki so prihajali v naše mesto, so bili vsakič presenečeni in navdušeni, da so v južni Nemčiji našli spomenik Slovincu, Primožu Trubarju.

Ta reformator je bil begunec iz verskih razlogov, azilant, kot bi to poimenovali danes. Naučil sem se nekaj o njegovem pomenu za slovenski knjižni jezik, njegovem prevodu Svetega pisma in Katekizmu. Na njegovem primeru lahko dobro vidimo, kaj je pomenil konflikt, ki je bil povezan z reformacijo. Navzkrižja ob reformaciji so zadala rane, ki deloma še danes povzročajo bolečine. Če imamo pred seboj osebnost, kot je bil Primož Trubar, in njegovo življenjsko pot, se bomo seveda vprašali: kako je mogoče preiti od konflikta k skupnosti? Kako najti pot, ki vodi iz konflikta med evangeličanskimi in rimskokatoliškimi kristjani?

To vprašanje bi rad še poglobil. Ko je bil v preteklosti obhajan velik jubilej ob dnevu reformacije, kot na primer v letih 1617, 1717, 1817, 1917 ob spominu na 95 tez Martina Luthra o odpustkih, ali 1730 in 1830 ob spominu na augsburško veroizpoved – so bili jubileji vedno povod za ostre polemike med Cerkvama. Luteranske Cerkve so obtožile rimskokatoliško Cerkev, da je zatemnila evangelij, da so postavili tradicijo ali položaj papeža nad Sveto pismo, medtem ko so katoliki očitali luteranom,

da so se oddaljili od pravega nauka in da so ustanovili nepristno Cerkev. Jubileji reformacije so bili povezani z intenzivnimi prepiri. To naj bi bilo zdaj, 500 let po začetku reformacije, torej v letu 2017, drugače. Luterani in katoličani se želijo prvič v zgodovini skupaj spomniti na reformacijo 16. stoletja. Letos bo 31. oktobra ekumensko bogoslužje v stolnici v Lundu (na Švedskem), pri katerem bo navzoč tudi papež Frančišek. Sam papež in Svetovna luteranska zveza skupaj vabita k temu bogoslužju!

To je dogodek za zgodovinske učbenike. Kako je to mogoče? Kaj se je spremenilo, da so evangeličanski in katoliški kristjani na poti »od konflikta do skupnosti«? Na tem smo v mednarodni luteransko-rimsko-katoliški komisiji za edinost delali štiri leta in izdali dokument prav s tem naslovom: *Od konflikta do skupnosti*. Zdaj je preveden tudi v slovenski jezik.¹ O tem bi rad danes spregovoril tudi vam. Spremembe v odnosu med evangeličani in katoličani so še sveže in v marsikateri deželi na tem področju se še ni veliko spremenilo, medtem ko je v drugih deželah prišlo do velikih sprememb.

Prva sprememba: Evangeličanski in katoliški kristjani so se spoznavali v težkih situacijah in stiskah. Dovolite mi, da se na kratko posvetim mlajši zgodovini Nemčije. V času med svetovnima vojnama so v več mestih Nemčije nastala ekumenska združenja, tako imenovane Una-sancta-skupine. V teh skupinah niso samo premišljevali, kako bi odpravili nasprotja med Cerkvami, ampak so skupaj molili in brali Sveto pismo. Ko je nastopil Tretji rajh, so bili člani teh skupin v opoziciji do nacistične vlade. O njihovem odporu proti vladi izvemo iz poročil Gestapa, saj je ta vtihotapil vanje svoje ovaduhe. Če se v taki stiski skupaj dela, če se skupaj najde moč iz Svetega pisma in v molitvi, potem drug drugega ni mogoče imeti za krivoverca. Občuti se, da je navzoče nekaj skupnega, kar je globlje kot vse razlike. Podobno izkušnjo je imelo veliko vojakov v vojni in v vojnem ujetništvu. Kdor v smrtni nevarnosti spozna, kako je skupaj z ljudmi iz druge Cerkve dobil tolažbo iz Božje besede, kdor doživi, kako so skupaj v molitvi Bogu predali svoj strah in svojo stisko,

1 *Od konflikta do skupnosti: skupno luteransko-katoliško obeleževanje reformacije leta 2017. Poročilo Luteransko-rimskokatoliške komisije za edinost.* [prevod Danica Perše, Anton Štrukelj; uvodna beseda k slovenski izdaji Stanislav Lipovšek in Geza Filo]. Ljubljana: Družina 2016 (Cerkveni dokumenti 150).

za tega kristjani druge Cerkve niso več ločeni bratje in sestre, temveč sokristjani, ki so povezani v eni veri v Kristusa. Ne nazadnje je Nemčija po 2. svetovni vojni sprejela 14 milijonov beguncev iz vzhodnih dežel. Na ta način je prišlo veliko katoličanov v prej čisto evangeličanske pokrajine in veliko evangeličanov v prej čisto katoliške pokrajine. To je povzročilo veliko težav, toda tudi veliko priložnosti za srečevanja in izziv, da shajajo drug z drugim. Ena polovica prebivalstva je bila evangeličanska, druga pa katoliška. Tako je postala ekumena neizogibna. Izkušnja, ki jo je veliko ljudi doživelo v Nemčiji, da se namreč v stiski spozna vera drugega, je izžarevala prek meja Nemčije.

Druga sprememba: Po 1. svetovni vojni je v katoliški teologiji prišlo do velikih premikov: tu so intenzivno ukvarjanje z Biblijo, liturgično gibanje in ukvarjanje z zgodnjo Cerkvijo. Pri vsem tem so katoliški teologi spoznali, da je bilo v srednjem veku marsikaj iz bogastva zgodnje Cerkve pozabljeno. To, kar so vnovič odkrili, se je v marsičem ujemalo s poudarki evangeličanske teologije. Ta gibanja so torej pripravljala približevanje evangeličanskim Cerkvam. Hkrati – in to je še posebej pomembno – se je v katoliškem raziskovanju spremenila podoba Martina Luthra. Štiri stoletja je na katoliško pojmovanje Luthra vplival njegov tedanji nasprotnik Johannes Cochläus. Luther, tako Cochläus, je bil odpadel menih, uničevalec cerkvene edinosti, pohujševalec nrvnosti, demagog, brez mere v polemiki in »naglavni krivoverec«. Ta slika je bila na katoliški strani v zadnjem stoletju na podlagi skrbnih zgodovinskih raziskav postopoma popravljen: spoznali so Luthrovo resnično versko usmerjenost. V tem smislu je na primer papež Benedikt XVI. pri svojem obisku avguštinskega samostana v Erfurtu leta 2011 presodil: »To s čimer se je [Luther] ukvarjal, je bilo vprašanje o Bogu, ki je bilo globoko hrepenenje in gonilna sila njegovega življenja in njegove celotne biti. 'Kako dobim milostnega Boga': to vprašanje ga je zadelo v srce in je stalo za celotnim teološkim iskanjem in bojevanjem.« Nadalje so katoličani prišli do spoznanja, da se je Luther v svojem času ukvarjal s katolicizmom, ki sam ni bil povsem katoliški. Prav tako so spoznali, da so Luther in njegovi nasprotniki vedno znova uporabljali stavke, ki so si v nasprotju, toda če jih pogledamo podrobneje, opazimo, da imajo besede na obeh straneh velikokrat različne pomene. Izhajajoč iz te ugotovitve, ni nujno,

da si stavka, ki sta si na ravni govora nasprotna, tudi stvarno nasprotujeta. Zgodovinsko raziskovanje je tako pomagalo, da so Luthrov odnos do katoliškega učenja uzrli z novimi očmi. Kjer so prej videli nasprotja, lahko zdaj vidimo različne poudarke, hkrati pa smo odkrili mnoge skupne značilnosti. Pomembno je bilo tudi, da je v zadnjih stotih letih prišlo do mogočnega razvoja katoliškega raziskovanja Biblije; v razumevanju Biblije se evangeličanski in katoliški razlagalci v marsičem strinjajo. Tudi to je spodbujalo približevanje.

Vedno znova pa je bilo slišati tudi pripombe: teologi so morda res prepričani, da v mnogih vprašanjih cerkvenega nauka ni več katoliško-luteranskih razhajanj, toda ali je to tudi stališče Cerkev? Kaj k temu pravi uradno rimskokatoliško cerkveno učiteljstvo?

Da bi odgovorili na to vprašanje, so vzeli v vizir središčno temo reformacije, namreč nauk o opravičenju. Le ta obravnava vprašanje, kako se človek pred Bogom opraviči, kako pride do odrešenja, kako najde odrešujočo skupnost z Bogom? V času reformacije je bilo ob tej temi veliko silovitih nasprotovanj. Kakšno vlogo ima vera, kakšno vlogo imajo dobra dela, ko se sprašujemo o opravičenju pred Bogom? Petdeset let so trajale teološke raziskave, hkrati je potekalo veliko dialogov v različnih državah. Večina dialogov in raziskav je prišla do rezultata: katoličani in evangeličani govorijo včasih različen jezik, zato prihaja velikokrat do nesporazumov, imajo tudi različne poudarke, toda v jedru se strinjajo, v bistvenem zagovarjajo skupno pojmovanje. To so člani komisije povzeli v relativno kratkem dokumentu in ga predali v presojo evangeličanskim Cerkvam in rimskokatoliškemu učiteljstvu.

Večina luteranskih Cerkev in rimsko učiteljstvo so soglašali, zato sta Svetovna luteranska zveza in Rim uradno in svečano podpisala izjavo glede nauka o opravičenju 31. oktobra 1999. Cerkev kot Cerkev so se pogovorile in razglasile, da je vprašanje, ki je veljalo kot sporno, rešeno. To je druga globoko segajoča sprememba.

Tretja sprememba: Drugi vatikanski koncil je odnos med rimsko-katoliško Cerkvijo in luteranskimi Cerkvami postavil na nov temelj. Pripoznal je, da so tudi izven meja katoliške Cerkev »elementi posvečenja in resnice«, da torej obstaja pravo teološko spoznanje in pot odrešenja tudi zunaj katoliške Cerkev. Koncil je stopil še korak dalje. O »ločenih

Cerkvah in skupnostih« je rekel: »Kristusov Duh jih je spoznal za vredne, da jih uporabi kot sredstva odrešenja«. To pomeni: niso le elementi posevečenja, ampak so skupnosti, kjer so ti elementi živi in ki služijo temu, da se ljudje odrešijo. Ta odprtost za to, da Sveti duh deluje tudi v drugih Cerkvah, je temelj za ekumensko delovanje rimskokatoliške Cerkve. Če se o drugih Cerkvah govori kot »o sredstvih odrešenja«, potem je to določena oblika priznanja, čeprav ne popolno priznanje kot Cerkve v katoliškem smislu – toda druge Cerkve si niti ne želijo postati Cerkev v katoliškem smislu, s papežem na čelu. Pri ekumenskih srečanjih in dialogih pa se ni spremenila le katoliška Cerkev, tudi luteranske Cerkve so postale v svojem odnosu do katoliške Cerkve drugačne. Veliko sodb o katoliški Cerkvi so prepoznale kot predsodke in jih odpravile, predvsem Lutrovo pojmovanje papeža kot antikrista.

Tri spremembe so torej omogočile pot od konflikta do skupnosti med katoliško Cerkvijo in luteranskimi Cerkvami: drugi vatikanski koncil s svojo odprtostjo za ekumeno; teološki dosežek ekumenskih dialogov in njegov povzetek v *Skupni izjavi o nauku o opravičenju*; srečanja kristjanov različnih veroizpovedi v tiskah, ki so privedla do spoznanja tistega, kar je skupno.

Papež Janez XXIII. je pred več kot 50 leti izjavil: »To, kar nas povezuje, je močnejše od tega, kar nas deli.« Ta ugotovitev se je od takrat vedno znova izkazala kot prava, tako v dialogih kot v srečanjih, čeprav je včasih prihajalo do nazadovanj in vznemirjanj.

Zdi se mi pomembno, da spoznate te spremembe, da bi lahko dojali, kako smo katoličani in luterani resnično na poti »od konflikta do skupnosti«. To ima bistven vpliv tudi na to, ali bomo lahko skupaj obujali spomine na reformacijo pred 500 leti. To ni enostavno, kajti navkljub opisanim spremembam imajo luterani in katoliki popolnoma različne misli in čustva, ko slišijo besedo »reformacija«. Luterani pomislijo na vnovično odkritje evangelija, svobodo in gotovost vere, avtoriteto Svetega pisma, medtem ko katoličani spontano pomislijo na delitev Cerkve. Zato katoličani vedno znova izjavljajo: leta 2017 nimamo česa praznovati, saj se praznuje lahko le nekaj dobrega, cerkveni razkol pa to ni. Pred nami v komisiji je bila torej težavna naloga.

Pot, ki smo jo našli, je naslednja:

Spoznali smo, da lahko beseda »reformacija« usmerja k različnim zadevam, da se lahko uporablja v različnih pomenih. Z besedo »reformacija« lahko obeležimo verigo dogodkov, ki so se začeli s 95 tezami Martina Luthra. Nato je mainški nadškof, ki mu je Luther poslal svoje teze, te posredoval na preverjanje v Rim. Sledila je ostra reakcija Rima, ki je problem reformacije prenesel na popolnoma drugo raven, namreč na nivo avtoritete papeža, ki jo ta ima v vprašanih nauka; tega problema Luther sam sploh ni načel. Sledila je papeževa grožnja izobčenja iz Cerkve in končno izobčenje samo, cesar in cesarski parlament pa sta v Wormsu 1521 zagrozila z izobčenjem oziroma izključitvijo iz državne skupnosti.

Tako lahko naštevamo še nadaljnje situacije, nadaljnje dogodke, h katerim spadajo zasedanje državnega zbora v Augsburgu 1530 z augsburško veroizpovedjo, šmalkaldska vojna 1546/7 – verska vojna med katoliškim cesarjem in reformaciji naklonjenimi knezi – končno verski mir, sklenjen 1555 prav tako v Augsburgu, in koncil v Tridentu (1545–1563). Če razumemo besedo »reformacija« v tem kontekstu, potem označuje verigo dogodkov, ki ima veliko udeležencev. Akterji te verige dogodkov so poleg reformatorjev Luthra in Melancthona prav tako nadškof v Mainzu, kardinali kot npr. Cajetan, papež, cesar, francoski kralj in da, celo Turki. Turki so imeli na omenjeno verigo dogodkov kar precejšen vpliv, kajti cesar je potreboval denar za vojno proti Turkom in za to je potreboval soglasje tudi luteranskih knezov. Zaradi te odvisnosti jih ni mogel prisiliti, da bi preklicali reformatorske novosti na svojih območjih. Leta 1521, v letu državnega zbora cesarstva v Wormsu, se je začela vojna med cesarjem Karlom in francoskim kraljem, ki je trajala do leta 1529. To so bila leta, ko se je veliko območij Nemčije pridružilo reformaciji – in teh sprememb se ni dalo več preklicati. Tako je tudi najbolj katoliški vladar, torej francoski kralj, neprostovoljno postal velik podpornik reformacije (*reformacija 1*).

Ta mali izlet v zgodovino pokaže, koliko akterjev je bilo vključenih v verigo dogodkov, ki jo imenujemo »reformacija«. Ta veriga dogodkov je vodila do razdelitve/cepitve Cerkve. Če pa smo ugotovili, da ima ta veriga veliko akterjev, potem je ne moremo pripisati samo Luthru; »reformacija« v tem smislu ima veliko tvorcev. V tem primeru lahko govorimo o »*reformaciji 1*«.

Toda beseda »reformacija« se lahko uporabi tudi v drugem smislu. Namreč kot poimenovanje teoloških dognanj, ki si jih je pridobil Luther, in občin, ki so tem dognanjem sledile. Tukaj lahko govorimo o »*reformaciji 2*«. Luther je tukaj resnično prvi in glavni pobudnik, toda beseda ima zdaj drugačen pomen kot prej pri »*reformaciji 1*«. Za »*reformacijo 2*« lahko z gotovostjo trdimo, da Luther ni hotel cepitve/delitve Cerkve, temveč njeno reformo. Zato ne smemo zaključiti tako, kot to marsikdo stori. Prvi stavek tega (napačnega) sklepanja se glasi: »Luther je avtor/začetnik reformacije« (reformacija 2). Drugi stavek se glasi: »Reformacija je vodila k razcepitvi/delitvi Cerkve« (reformacija 1). Temu sledi zaključek, tretji stavek: »Luther je pobudnik delitve Cerkve«. To je napačen zaključek, ker se beseda »reformacija« uporablja v dvojnem pomenu, reformacija 1 in reformacija 2. Med obema pomenoma moramo ostro razločevati.

To naredi dokument *Od konflikta do skupnosti*. Četrto poglavje predstavi štiri pomembne teme Luthrove teologije (opravičenje, sveta večerja, cerkvena služba, Pismo [Sveto pismo] in tradicija). Vse te teme so bile v 16. stoletju sporne. V ekumenskem dialogu so bile zdaj podrobno raziskane in luterani in katoličani so prišli do širšega soglasja. Če pa je tako, potem lahko tudi katoličani rečejo, da soglašajo s pomembnimi Luthrovimi dognanji – situacija konflikta v 16. stoletju je to zatemnila; v prepiru nasprotniki včasih ne vidijo, da si sploh niso tako daleč naražen. Drugi vatikanski koncil je izrecno ugotovil, da je »pomembno, da katoličani z veseljem pripoznajo in cenijo resnično krščanske dobrine skupne dediščine, ki jih najdemo pri bratih, ločenih od nas; dobro in zdravilno je, da priznamo Kristusovo bogastvo in delovanje moči Duha v življenju drugih.«

To je bilo sprejeto v naš dokument, in to je prvi del ekumenskega bogoslužja v Lundu s papežem Frančiškom. Bogu izrekamo zahvalo za dobro, ki ga je Cerkev prejela v reformaciji (mišljena je reformacija 2), pa tudi če je bil to nastanek reformatorskih Cerkva kot izziv za rimskokatoliško Cerkev, da se tudi sama končno reformira. Glede na *reformacijo 2* se Bogu v Lundu izreče zahvala za vse, kar je bilo v reformaciji prejeto. Toda obstaja tudi *reformacija 1*, dogodki, ki so vodili do delitve Cerkve. Glede na to se bo pri Božji službi v Lundu opravila pokora; priznani

bodo grehi, ki so vodili do delitve Cerkve. Ker smo videli, da ima ta veriga dogodkov veliko akterjev, priznajo oboji, luterani in katoličani, krivdo svojih prednikov in svojih Cerkva. Vsi udeleženci takratnega konflikta so postali krivci. To se bo jasno izpovedalo v drugem delu bogoslužja. Del tega bogoslužja so tako hvaležnost kot obžalovanje, veselje in bolečina, hvaležnost in pokora. Da bi oboje prišlo do prave veljave, se mora jasno ločiti med reformacijo 1 in reformacijo 2. V hvaležnosti in priznanju krivde se bo pogled usmeril nazaj, ampak zakorakali naj bi na pot od konflikta do skupnosti. Zato se pogled v dokumentu kakor tudi v bogoslužju v Lundu v tretjem delu usmeri naprej. V dokumentu smo oblikovali pet imperativov, ki bodo pri bogoslužju prebrani. S temi imperativi se obvežemo, da nadaljujemo po poti do skupnosti. Prvi imperativ se glasi: *»Katoličani in luterani naj vedno izhajajo iz perspektive edinosti in ne iz perspektive delitve, da bi okrepili to, kar jim je skupno, pa čeprav je veliko lažje videti in doživeti razlike.«* Dandanes srečamo veliko kristjanov, ki cepitev Cerkve enostavno sprejmejo in zaradi nje ne trpijo. V nasprotju s tem naj bi raje razmišljali o edinosti Cerkve, in ne o delitvi v množico Cerkva, v skladu z *Efežanom 4*: *»en Gospod, ena vera, en krst«*, torej eno telo, (eno) telo Kristusa. To ne pomeni, da morajo Cerkve postati uniformne. Tudi papež Frančišek govori o *»edinosti v spravljeni različnosti«* – torej različnost lahko ostane, stojimo pa pred nalogo, da nas različnost ne pelje k razdelitvi, temveč da pride do sprave razlik. Za ta korak je potrebno spreobrnjenje, spreobrnjenje srca in uma kakor tudi spreobrnjenje Cerkva. Zaradi tega se drugi imperativ glasi: *»Luterani in katoličani se morajo stalno pustiti spreminjati s srečevanjem z drugimi in z medsebojnim pričevanjem vere.«* Katoličani in luterani naj ne bi živeli drug ob drugem, tako da bi zgolj sprejeli različnosti in raznolikost; če izhajamo iz opcije edinosti, moramo biti pripravljeni, da se pustimo spremeniti, ko srečamo drugega. Potem se lahko raznolikost spravi. Tretji imperativ poudari, da je cilj vidna edinost, edinosti, ki jo bo mogoče doživljati. Dandanes še nikakor ni jasno, kaj natančno ta cilj je; v čem vse bi bila ta vidna edinost. Smo na poti, toda šele na poti bomo lahko podrobneje opredelili cilj. Zato tretji imperativ: *»Katoličani in luterani naj se ponovno obvežejo, da bodo iskali vidno edinost, skupaj naj izdelajo konkretne korake in vedno znova naj stremijo k temu cilju.«*

Že na poti lahko doživimo vidno edinost, čeprav je še nepopolna. Skupna molitev, skupaj in eden za drugega, skupno oznanjevanje, skupna diakonična dejavnost – obstaja veliko možnosti, da postane edinost, ki jo imamo v Kristusu, vidna in doživeta. Tretji imperativ bi rad zbudil našo kreativnost, da bomo vedno znova iskali in udejanjali nove oblike, v katerih bo edinost mogoče doživeti.

Četrty imperativ se nanaša na temelj in izvir edinosti Cerkve, to je evangelij o Jezusu Kristusu. To, kar je reformatorsko gibanje sprožilo, je bilo novo razumevanje evangelija (reformacija 2), s katerim soglašajo tako evangeličani kot katoličani. In kljub temu opazimo, da nas evangelij dandanes ne navduši, ne spravi v pogon, kot je bilo to pri Luthru in prvih reformatorskih skupnostih.

To velja za obe Cerkvi. Zato četrty imperativ: *»Luterani in katoličani morajo skupaj ponovno odkriti moč evangelija Jezusa Kristusa za naš čas.«*

Evangelij nas hoče osvoboditi in nam dati svobodo za služenje bližnjemu. Tako četrty imperativ presega Cerkev in spomni na to, da ima Cerkev poslanstvo. Cerkev ni sama sebi namen, temveč je tukaj zato, da bi svet veroval. Tako se peti imperativ glasi: *»Katoličani in luterani naj v oznanjevanju in služenju svetu skupaj pričujejo za Božjo milost.«* Oboje spada skupaj: oznanjevanje Božje besede in služenje svetu. V tej dvojni dejavnosti lahko pričamo in moramo pričevati o Božjem usmiljenju, ki je namenjeno vsem ljudem.

Pot od konflikta do skupnosti ni ena izmed možnosti za Cerkve, ki jo lahko sprejmejo ali zavržejo. V duhovniški molitvi Jezus prosi svojega Očeta, da bi njegovi učenci »postali eno. Kot si ti, Oče, v meni in jaz v tebi, tako naj so tudi oni v nama, da bo svet veroval.« Jezus da edinosti učencev posebno veliko težo, ko opredeli cilj edinosti: »da bo svet veroval«. Današnja nevera sveta bi lahko izviralala tudi iz dejstva, da so si kristjani tako očitno needini. Kristjani imajo torej ogromno odgovornost za edinost.

Drugič: Jezus zasidra edinost svojih učencev v edinosti, ki jo ima sam z Očetom. Tako nam postane jasno, da je edinost temeljna opredelitev Cerkve, in vidimo, kako hudo je, če se pregrešimo proti edinosti Cerkve. Ker ima edinost Cerkve za Jezusa tako težo, vas vabim, da prehodite skupaj z luterani in katoličani pot od konflikta do skupnosti

THEODOR DIETER

s pomočjo tega dokumenta, da premislite korake, ki jih dokument nakazuje, in da razmislite v katoliško-luteranskih srečanjih, kaj bi to za vas v vaši cerkveni skupnosti pomenilo. In prosil bi vas, da molite za ekumensko bogoslužje s papežem Frančiškom v Lundu, da bo postalo široko zaznano znamenje okrepitve in opogumljanja na poti od konflikta do skupnosti.

Predavanje v Ljubljani in Mariboru 5. in 6. oktobra 2016.

Iz nemščine prevedel Leon Novak